

כילוי יבול תרומה במגזר הציבורי

הרב יצחק דביר

במדינת ישראל מופרשות בכל שנה תרומה ותרומת מעשר בכמות של כ-60 אלף טון של פירות וירקות. מעבר לקושי הנפשי בהפסד פירות רבים כל כך, מתמודדים החקלאים עם קשיים נוספים בתהליך כילוי התרומות, שגורם לזיהום סביבתי רב (זיהום אויר, וספיגה של פסולת בקרקע המזהמת את מי התהום), וכרוך בהוצאות מרובות הדרושות לשם הובלת הפירות וכילויים בפועל.

קשיים אלו מובילים חלק מן החקלאים למכור את פירות התרומה לשוק השחור, ובכך נאלצות מערכות הכשרות להתמודד עם פירות אלו החוזרים לאחר מכן למערכת הסיטונאית. כנסיון למצוא פתרונות לכך נאלצים לעיתים להקל בחיוב ההפרשה כדי להמעיט את כמות הפירות המופרשים.¹

על מנת להתמודד עם בעיה זו עלינו לברר ביסודיות מהם הכלים העומדים לרשותנו, בהם ניתן לטפל בתרומה במסגרת ההלכה.

א. שמירת תרומה טהורה בזמן הזה

1. קבורת התרומה

התורה מצווה אותנו (במדבר יח, ח): "ושמרתם את משמרת תרומותי". מכאן שישנו חיוב לשמור על התרומה ולא להפסידה.

בספר התרומה (הלכות א"י) עמד על כך שגם בזמן הזה, שממילא אין כהן שיכול לאכול את התרומה - ישנו חיוב לשמור עליה ולא לאבדה. את דבריו הוא חותם: "לכך טוב

* פורסם בתחומין לח.

1. לדוגמא: נודע לנו כי אחת הסיבות המרכזיות שמערכות כשרות רבות אינן מפרישות מפירות שמיועדים לייצוא, על אף שדעות מרכזיות בהלכה מחייבות זאת, היא כדי לחסוך התמודדות עם כ-80 אחוז מן הפירות. עקב כך נגרמות לעיתים תקלות כאשר פירות שנפסלו מייצוא חוזרים לשווקים הישראליים בלא שהופרשו מהם תרומות ומעשרות.

לקבורה אם היא טהורה". גם הסמ"ג (לאווין רנח) והטור (יו"ד שלא) הורו שבזמן הזה יש לקבור תרומה טהורה,² וכן פסקו האחרונים להלכה.³

ממכלול דבריו של ספר התרומה שאסר להפסיד את התרומה והורה לקבורה, יש להבין שלדעתו הקבורה אינה גורמת להפסד התרומה, שאסור גם בזמן הזה, אלא גונזת אותה ומשמרת את מצבה.⁴

אפשרות הקבורה מהווה פתרון לצרכן הפרטי, שגם כאשר אין בידו אפשרות לקבור את תרומותיו, יוכל להשליכם לאשפה, שכיום רובה נטמנת בקרקע, (ובלבד שיעטוף את התרומה היטב על ידי נייר אלומיניום או כמה שקיות, כדי שלא תימאס לפני קבורתה).⁵

במגזר הציבורי משתמשים בפתרון זה באמצעות 'מטמנות' שבהם טומנים את הפירות בקרקע במרוכז. אך פתרון זה אינו מספק, משום שקשה מאוד לשמור על כך שהפירות הטריים לא יתערבו עם פירות בתהליכי ריקבון, ובכך שפיכתם למטמנות נחשבת כהפסד התרומה בידיים. בנוסף הובלת הפירות למטמנות כרוכה בהוצאות מרובות המוטלות על החקלאים, ומקשות על האכיפה בנושא.

2. נתינת תרומה טהורה לבעלי חיים

המשנה במסכת תרומות (יא,ט) כותבת: "כרשיני תרומה - מאכילין אותם לבהמה, לחיה ולתרנגולים...".

2. הט"ז (יו"ד שלא ס"ק ט) והמהרש"ל (יש"ש יבמות ח,לג) הביאו גם הם דין זה.
 3. הרב קוק במשפט-כהן (סי' לח) אמנם כתב שמדובר בטעות סופר בדברי הטור ואין לפסוק כך, אך יש שהעירו שקשה לומר שבספר התרומה בסמ"ג ובטור חוזרת אותה טעות סופר. גם הרב קוק עצמו בדעת-כהן (סי' רלז) הורה בפשטות לקבור תרומה טהורה בזמן הזה.
 4. אין להסביר ש'בעל התרומה' דיבר על קבורה בתוך כלי וכדומה, משום שבפירוש הוא מציין שלא להניחה בכלי כדי שלא יכשלו בה בני אדם, ואף שאולי ניתן היה להבין שכוונתו שלא להניחה בתוך כלי המונח בחוץ, המהרש"ל (ביש"ש יבמות ח,לג) הבין בפירוש שכוונתו שלא להטמינה בתוך כלי הקבור באדמה.

כמה אחרונים (חזון-איש שביעית ה; שו"ת הר-צבי זרעים קא; וכן הבין בשו"ת משפט-כהן לח,ג) הבינו שבעל התרומה והטור הורו לקבור את התרומה על אף שבכך גורם להפסדה, משום שבזמננו אין איסור להפסיד את התרומה משום שממילא אין מי שיאכלנה. אך ככל הנראה לפנייהם לא היו מונחים תחילת דברי בעל התרומה, שכתב בפירוש להיפך.

5. להבדיל מדיני פירות שביעית, לגביהם כתב הרב קוק (משפט-כהן סו"ס פה) שהשלכת פירות לאשפה אסורה בפני עצמה משום שבכך נמאסים הפירות על בני אדם גם אם בפועל לא קורה להם דבר, בענין תרומות יתכן שיש להקל עפ"י דברי הרב קוק במשפט-כהן (סי' לח) שבימינו הפירות נחשבים כאינם מיועדים לאכילת אדם מעיקרא, וממילא אינו פוגם אותם בזריקתם לאשפה.

ממשנה זו הסיקו רש"י⁶ והרמב"ם (תרומות ט, ז)⁷ שאין איסור לתת לבהמתו של כהן לאכול מפירות תרומה (אך לישראל הדבר אסור משום שבכך נמנע מנתינת התרומה לכהן).

אולם ראשונים רבים⁸ העירו שבספרא (אמור ה, ו) מפורש שהיתר זה מצומצם לגידולים המיועדים למאכל בהמה בלבד (כגון: כרשנים): "א"ר שמעון תלמוד לומר: 'ויליד ביתו יאכיל, 'הם יאכלו' - הם אוכלים ואין הבהמה אוכלת, יכול לא תאכל בכרשנים? תלמוד לומר נפש".

מן היתנא דבי אליהו רבה' (יד) נוכל ללמוד על יחסם החמור של חכמים לאיסור זה:

מעשה בכהן אחד שנפלה עליו אש, ואכלה ממנו שלשים כרים וששים בגדים, ועשרים וארבעה כדים של יין ועשרת כדים של שמן ושאר ממון. בא וישב לפני חכמים... אמרו, לא זזו משם, עד שבא אדם שאינו בקי בהלכה כלום, אמר לו: המאכיל את בהמתו תרומה מהו? אמר לו מותר. אמר לו שמא אסור? אמר לו לאו. אמר לו אני כהן והאכלתי את בהמתי תרומה, וכששמעו חכמים בדבר ענו כולם כאחת ואמרו, ברוך המקום ברוך הוא שאין לפניו משוא פנים... מכאן אמרו, כל המאכיל את בהמתו תרומה, בין תרומת הארץ ובין תרומת חוצה לארץ, עליו הכתוב אומר "בוזה דרכיו יומת" (משלי יט, טו), ואומר "את קדשי בני ישראל לא תחללו ולא תמותו" (במדבר יח, לב).

הראשונים מסבירים שהאיסור לתת לבהמה מאכל הראוי לאדם נובע מכך שנתנה זו נחשבת כהפסד לפירות, שהיו יכולים לשמש לאכילת אדם שהיא משובחת יותר,⁹ לכן רק נתינת מאכל שממילא היה ראוי רק לבהמה מותרת.

6. רש"י שבת קכז, ב, וכן בפסחים יג, א ושם בדף מט, א.

7. לשונו של הרמב"ם (שם): "ישראל ששכר בהמה מכהן מאכילה תרומה", ולא סייג זאת דווקא למאכל בהמה, מהר"י קורקוס (שם) הסתפק אמנם אם יש לדקדק כך מדבריו, אך דעתו של הרמב"ם מפורשת לכאורה בפירושו למשניות (תרומות ט, ג) שם כתב שהמשנה שאסרה לדוש תרומה ע"י בהמה כדי שלא תאכל מדברת בבהמת ישראל, אך לכהן הדבר יהיה מותר. על מנת שדבריהם לא יסתרו את דברי הספרא המפורשים להלן, נדחק בדרך אמונה (תרומות, ביאור הלכה, ב, ב) להסביר שרמב"ם ורש"י התירו להאכיל לבהמה רק תרומות שכבר אינן ראויות לאדם, כפי שהתיר רש"י בפסחים יג. בחמץ אחר שעה שישית, וכפי שהתיר להאכיל תרומה טמאה, אך אין זה פשט דבריהם.

8. תוס' ב"מ צ, א; ריטב"א ומאירי שם; ר"ש ורש"ס על המשנה תרומות יא, ט; ר"ן פסחים ג, א; ריבמ"ץ ורא"ש על המשנה תרומות ח, ג.

9. תוספות ביבמות סו, ב ד"ה כרשיני; ור"ש תרומות יא, ט.

על אף האמור, בשל מצוקת כילוי התרומה בימינו, נדרשו הפוסקים האחרונים להתיר את נתינת התרומה לבהמות. לשם כך ניתנו כמה טעמי היתר:

המהר"ם בן חביב (שו"ת קול-גדול סי' נו) כתב שמאחר שאיסור נתינת הפירות לבהמה נובע מהפסד, בימינו שכולנו טמאים וממילא אין אפשרות לאוכלם - נתינת הפירות לבהמה אינה נחשבת כהפסד, ואזרבה זהו שימוש טוב יותר מאשר להפסידה.¹⁰ להיתר זה הסכימו גם הרצ"פ פרנק (הר-צבי, זרעים, סימנים קא, קה) והחזון-איש¹¹ (שביעית ה"ב).¹²

הרש"ז אוירבך (מעדני-ארץ, תרומות ב"טו) הביא את לשונו של הר"ן (פסחים י"ד, א) שכטעם לאיסור נתינת התרומה לבהמה כתב: "דתרומה שהיא אוכל אדם אין מאכילין אותה לבהמה כל זמן שהיא ראויה לאדם", מכך דייק שתרומה שהתקלקלה ונפסלה מאכילת אדם נחשבת כמאכל בהמה - שמותר ליתנו לבהמה.¹³ לשיטתו יש להמתין עד שירקיבו הפירות מעט ויפסלו מאכילת אדם, ואז מותרים לבהמה.

10. על שיטה זו הקשה האור-שמח (שם) מהגמרא בפסחים (י"ג, א) שכתבה לשרוף תרומת חמץ בערב פסח, ולא הציעה לתתה לבהמה, כדי להמנע הפסדה. בהסכמות-הראי"ה (הסכמה ו, ובמהדורה החדשה טז) העיר הרב קוק שהיתר זה אינו שייך לפי הספרא שהביא לימוד מפורש מן התורה לאיסור באכילת בהמה, וכך הביא הגר"א (שנות-אליהו תרומות י"א, ט). שהרי אם האיסור לתת לבהמה נלמד בפירוש מן התורה ולא מכך שמפסיד את התרומה, לא שייך להתיר כאשר אינו מפסידה.

11. החזון-איש כתב בפשטות שמותר להאכיל לבהמה בזה"ז, אך לא ביאר אם מהטעם הנ"ל או שפסק כרש"י ורמב"ם שהתירו תמיד להאכיל תרומה לבהמה.

12. כדבריהם כתב גם בספר המעשר-והתרומה (עמ' קיג) בשם רבי עקיבא יוסף שלזינגר. במשפט-כהן (לח, ב) הגדיר הרב קוק הגדרה דומה: שבימינו שאין אפשרות לאכול את התרומה - כל פירות התרומה מוגדרים כמאכל בהמה (כך הבין דבריו הרש"ז"א במעדני ארץ שם). הרב קוק עצמו לא סמך ידו על ההיתר הנ"ל, וכתב: "ואף על פי שאין כל זה מספיק לגמרי, ורכו הצדדים לאסור מדברי כמה מרבוותא, מ"מ המקילין יש להם על מה שיסמכו", ולכן התיר רק כאשר בתרומה מעורבת פסולת שמחמתה אינה ראויה לאכילת אדם כמו שהיא (וכ"כ בדעת-כהן רלז).

13. כשיטה זו כתב גם האור-שמח (תרומות ט"ז) מדעתו.

לכאורה דיוקו של הרש"ז מדברי הר"ן אינו מוכרח, והיה אפשר להבין שטעם הר"ן אינו משום שנחשב כמאכל בהמה, אלא שאחר שהתקלקל פקעה ממנו קדושת התרומה.

להיתר מעין זה התייחס **הרב קוק** (משפט-כהן סי' לח,ב): "ושמעתי, שנוהגין שלא לנקות את התבואה מפסולת שלה, עד שאינה ראויה כ"כ למאכל אדם כמו שהיא. וי"ל דבכהאי גוונא קיל קצת, דדמי יותר לכרשינין, וכולי האי ואולי".¹⁴

הגר"ש סלנט (הובא בספר ארץ ישראל עמ' קמא) התיר את נתינת התרומה לפני הבהמות כשאינו מאכיל אותן בידים. בשו"ת **מנחת-יצחק** (ח"ד סי' יג) מסייע את סברתו מפסק המשנה-ברורה (תמה ס"ק ה) שהתיר להניח חמץ בפסח (שאסור בהנאה) במקום שיש בו בעלי חיים שיאכלו את החמץ. אמנם הרצ"פ פרנק (הר-צבי, זרעים סי' קא¹⁵) כתב שאין להביא ראיה מכך, משום שבשונה מחמץ, על התרומה יש חיוב לשמור ('ושמרתם את משמרת תרומותי'), ולכן גם כאשר אינו מאכילה לבהמה בידים, הרי הוא מבטל את מצות שמירתה.¹⁶

ב. שמירה על תרומה טמאה

בזמן הזה לצערנו פשתה הטומאה,¹⁷ ומלבד זאת שאין לנו כהנים טהורים שיכולים ליהנות מן התרומה, פירות רבים נטמאים עוד קודם ההפרשה (ביניהם: פירות שעוברים תהליך רחיצה באריזתם כגון: תפוז, א, בטטה, גזר, בצל, תפוחים, פירות הדר ועוד. וכן גם משקאות כגון: יין ושמן). עלינו לברר מהי חובת השמירה על תרומה טמאה, ובאלו פתרונות נוכל להשתמש בימינו.

1. חיוב שריפת תרומה טמאה

דינה של תרומה טמאה מובא בגמרא במסכת שבת (כה,א):

אמר רב: כשם שמצוה לשרוף הקדשים שנטמאו, כך מצוה לשרוף את התרומה שנטמאת.

לחיוב שריפה זו הביא רש"י (ד"ה מצוה) שני טעמים: "דדמיא לקדש, ועוד: משום תקלה".

14. בהסכמות-הראי"ה (שם) העיר הרב קוק למחבר שכתב בפשטות להתיר נתינת תרומה לבהמה, וכתב ש"במאכל אדם הדברים נוטים יותר לאיסור מלהיתר".

15. אך בסימן קה הסכים הגרצ"פ עם היתר זה. וכן במקראי-קדש (ימים נוראים עמ' קנו) הביא היתר זה בשם הר"ש סלנט.

16. כך מוכח מדברי התוס' (בבא-מציעא צ,א) שאסרו לזוש פירות תרומה בלא לחסום את הבהמה מלאוכלה. וכן במשנה (תרומות ח,ח) נאסר בפירוש להניח את התרומה במקום שעלולה להטמא ('במקום התורפה'), ויש לעיין כיצד יישב זאת בעל המנחת-יצחק.

17. במקורות רבים כתבו הראשונים שבימינו כולם טמאי מתים, לדוגמא: עיין שו"ע יו"ד שלא, יט.

בעלי התוספות (ד"ה כך) עומדים על כך שישנו הבדל מהותי בין שני ההסברים. לפי ההסבר הראשון ישנו חיוב לכלות את התרומה על ידי שריפה בדווקא, כפי שחובה לשרוף את הקודשים. אך לפי הפירוש השני מטרת השריפה היא לכלות את התרומה כדי שלא תאכל בשוגג, וכל אופן אחר של כילוי כשר גם הוא.¹⁸

למעשה דעת רוב הראשונים¹⁹ שיש חובה לשרוף את התרומה בדווקא. וכן פסקו למעשה הרמב"ם (תרומות ב,יז),²⁰ והרמ"א (יו"ד שלא,יט).²¹

את שריפתם של פירות וגידולים יבשים (כגון תבואה) ניתן לבצע בקלות יחסית, אולם בפירות לחים הדבר מורכב יותר, ועל מנת לשורפם נזדקק למדורה גדולה. יש לעיין האם החיוב לשרוף את התרומה חל גם על פירות אלו?

2. חיוב שריפה כשהנאה אינה אפשרית

במקורות רבים מוזכרת שריפת התרומה יחד עם היתר ההנאה משריפתה, כך למשל במסכת שבת (שם) לומדת זאת הגמרא מן הפסוקים:

ואמרה תורה בשעת ביעורה תיהני ממנה. היכן אמרה תורה? מדרב נחמן, דאמר רב נחמן אמר רבה בר אבון, אמר קרא: "ואני הנה נתתי לך את משמרת תרומתי"

18. הראשונים הבינו שכהסבר השני הכריע רש"י למעשה, שהרי במסכת ביצה (כז,ב) כתב שמותר להאכיל תרומה טמאה לכלבים. על כך קשה לכאורה מן המשנה במסכת תמורה (לד,ב) המביאה את התרומה הטמאה בכלל הנשרפים, ואוסרת לקבורה. הרש"ש (פסחים כא,ב) כתב שגם רש"י מודה למעשה שישנו חיוב לשורפה משום הדמיון לקדשים, ודווקא כילוי ע"י נתינה לבהמה היתר, משום "דחום הטבעי אשר בבע"ח המעכל המזון הוי כשריפה", וכן האריך במנחת-יצחק (ח"ד סי' יג), וקעין זה באגרות-משה (יו"ד ח"ג קכט). ובהעמק-שאלה (עג ס"ק ג) כתב שרש"י הבין שהסיבה שחייבה המשנה לשרוף את התרומה היא כדי שיהנה מכילוייה, ולכן היתר גם אופנים אחרים המאפשרים הנאה זו.

19. כך כתבו התוס', הרשב"א, הריטב"א, תוס' רא"ש והמאירי בפירושהם על מסכת שבת דף כב.
20. דברי הרמב"ם מפורשים יותר בהל' יום טוב ג,ח: "ואם היתה עיסה טמאה או שנטמאת החלה לא יבשל את החלה שאין מבשלין ביום טוב אלא לאכול וזו לשריפה עומדת, וכן אין שורפין אותה ביום טוב שאין שורפין קדשים שנטמאו ביום טוב, ששריפת קדשים שנטמאו מצות עשה שנאמר (ויקרא ז) 'באש ישרף'". מכאן הוכיחו רבים שדעת הרמב"ם שישנה מצות שריפה בדווקא (עיין בינת-אדם ידו, וכן באמרי-בינה תרו"מ טז, אבי-עזרי תרומות ב,יד ומנחת-יצחק ד,ג).

21. וכ"כ בחכמת-אדם (שערי-צדק יד,לז): "החלה וכן התרומה בזמן הזה שהוא טמא צריך לשרוף דוקא, ולא כמו ששמעתי שנוהגין לאבדו או לזרוק לים". וכן בשו"ת אגרות-משה (יו"ד ח"ג סי' קכט), ובהלכות שפורסמו בבני ברק בשם החזו"א. הרב קוק במשפט-כהן (סי' לח) היתר בשעת הדחק לסמוך על שיטת רש"י המתיר לתת את התרומה הטמאה לבהמה.

- בשתי תרומות הכתוב מדבר - אחת תרומה טהורה ואחת תרומה טמאה, ואמר רחמנא - "לך", שלך תהא להסיקה תחת תבשילך.

מן הלשון "בשעת ביעורה תהנה ממנה" הסיק בספר 'אתון דאורייתא' (טו) שהתורה חייבה לשרוף את התרומה על מנת שיהנו ממנה ולא תזרק ללא שימוש, ולכן לא זו בלבד שההנאה מהבערת התרומה מותרת, אלא אף חובה ליהנות ממנה בעת שריפתה.²² לאור זאת כתב הצפנת פענח (מתנו"ע א,א) שמצות השריפה שייכת רק כאשר ניתן ליהנות ממנה "אבל דבר דאינו יכול ליהנות בשעת שריפה - קוברין אותו משום איסור הנאה".²³ מדבריו עולה כי אין חובה לשרוף פירות לחים שאין אפשרות ליהנות משריפתם.²⁴

סיוע לשיטה זו ניתן ללמוד לכאורה מהגמרא (פסחים לבא) המצטטת את דברי התוספתא (פסחים א,י):

האוכל תרומת חמץ בפסח - פטור מן התשלומין ומדמי עצים, דברי רבי עקיבא. ר' יוחנן בן נורי מחייב. אמר לו רבי עקיבא לר' יוחנן בן נורי וכי מה הנאה יש לו בה? אמר לו ר' יוחנן בן נורי לר"ע ומה הנאה יש לאוכל תרומה טמאה בשאר כל ימות השנה שמשלם? אמר לו לא, אם אמרת בתרומה טמאה בשאר ימות השנה

22. כך גם דייק הפני-יהושע (פסחים כא,א) מהירושלמי (תרומות יא,ה) שאסר להשתמש בשמן תרומה טמאה לצורך הדלקת נרות חנוכה אם יש לו שמן אחר. הוא מסביר שטעם האיסור משום שאת מה שנותר אחר שכבו הנרות צריך לשרוף בלא ליהנות. בחידושי האדר"ת טוב-ירושלים (על הירושלמי שם) הוסיף שמה שהתיר הירושלמי בדיעבד היינו שידליק ויהנה לאורם של נרות חנוכה, דאית מצות הנאה ודחי איסור הנאה דרבנן. (וכעין זה כתב בחידושי-הגרי"ד סי' ה). [בפני-משה שם ביאר את דברי הירושלמי באופן אחר, ועיין במראה-הפנים שם שהאריך].

האחרונים הנ"ל כתבו זאת כפירוש לירושלמי, אך באתון-דאורייתא (סי' טו) נקט כך להלכה. על כך קשה שהרי בגמרא במסכת שבת (כד,ב) הובאה מחלוקת אמוראים האם מותר להדליק נרות חנוכה בשמן תרומה טמאה ('שמן שריפה'), ולמעשה פסקה הגמרא ששמנים שנאסרו בשבת מותרים בחנוכה, וא"כ למעשה לדעת הבבלי אין איסור להדליק נרות חנוכה בשמן תרומה טמאה, על אף שאסור ליהנות ממנו.

23. על דעה זו קשה מדברי הרמב"ם (ביכורים ח,ד) שכתב שישנם מקרים בהם גם מי שאינו כהן צריך לשרוף את התרומה, על אף שרק לכהן מותר ליהנות משריפתה. מכאן מוכח לכאורה שגם כשאנו יכול ליהנות ממנה יש מצוה לשרופה. בנוסף קשה על כך דעה זו סתימת הפוסקים [המובאים בסוף המאמר] שלא חילקו בין סוגי הגידולים בעת עיסוקם בחיוב שריפת תרומה טמאה. יש להעיר שלא ברור שכל אלו שסברו שישנו חיוב ליהנות מן התרומה בעת שריפתה יסכימו שאם אין אפשרות ליהנות - מתבטלת חובת השריפה. כעין זה דייק הגרש"ז אויערבך (מעדני-ארץ

תרומות ב, טו ס"ק ד) מלשון הרמב"ם (תרומות ב,טו) - "ונותנין אותה לכהן להנות בשריפה", וכן שם בפרק יב "ולא יפסידנה אלא אוכל הטהורה ומדליק הטמאה", שלדעתו ישנה מצוה ליהנות מן התרומה כשאפשר. ומאידיך בהלכות תרומות (יא,ח) התיר להדליק נרות חנוכה בשמן תרומה טמאה על אף שאינו יכול ליהנות מהם.

שאע"פ שאין לו בה היתר אכילה יש לו בה היתר הסקה, תאמר בזה שאין לו בה לא היתר אכילה ולא היתר הסקה, הא למה זה זומה לתרומת תותים וענבים (בתוספתא - ואבטיחים ומלפפונות²⁵) שנטמאה שאין לו בה לא היתר אכילה ולא היתר הסקה.

כראיה מוסכמת הובא בגמרא שהגוזל פירות לחים של תרומה טמאה אינו חייב לשלם, משום שלכהן אין כל הנאה בשריפתם. ברייתא זו הביא הרדב"ז (תרומות יב,יב) כמקור לכך שדברים שאינם ראויים להדלקה - מצוה לקוברם.

בעלי התוספות (שבת כד,ב ד"ה לפי) מבינים את גדר חיוב השריפה באופן אחר:

הבערה זו אינה לצורך הנאתו אלא לשם מצות שריפה, אלא שהתורה לא הקפידה שיהנה ממנה בשעת ביעורה.

לשיטה זו מצות השריפה היא חיוב עצמי, ונוהגת גם בדברים שלא ניתן ליהנות משריפתם. האחרונים הסבירו שהברייתא שהובאה במסכת פסחים אינה פוסרת תרומת תותים וענבים משריפה, אלא מציינת שבשריפתם אין הנאה, וממילא הגוזל אותם אינו חייב לשלם.²⁶

כשיטה זו אנו למדים גם מפסקו של הרמב"ם (תרומות יא,יח) שהתיר להשתמש בשמן תרומה טמאה כדי להדליק בו נרות חנוכה, על אף שההנאה מנרות חנוכה אסורה. וכך הכריעו האחרונים למעשה שגם כאשר אין אפשרות ליהנות משריפת התרומה - ישנה מצוה לשורפה.²⁷

25. ברמב"ם (תרומות י,ה) גרס רימונים במקום ענבים, ועיין במאירי (פסחים לג,ב) שגרס גם זיתים. אור-שמח תרומות יז; דרך-אמונה ביאור-הלכה הלכות תרומות יב,יא.

26. עיין בקובץ שערי-תורה (קונטרס ח,פו) שהסביר שם רבי אברהם הלוי עפשטיין (דור לאחר הגר"א) כפי שכתבנו שדווקא הנאה אין כאן, אך ודאי ישנו חיוב שריפה. גם את דברי הראשונים שהשתמשו בלשון "אינם ראויים להסקה" (לשון רש"י פסחים שם, והרמב"ם תרומות י,ה) יש לבאר כך, שלשון "הסקה" פירושו הנאת חימום, ופירות אלו אינם ראויים להנאה זו.

27. כך פסקו בפשטות הרי"מ טיקוצינסקי בספר 'עיר הקדש והמקדש' (ח"ג סי' ג), והרש"ז אוירבך בשו"ת מנחת-שלמה (ח"ב סי' קיא), והר"ע יוסף בחזון-עובדיה (תרומות עמ' רלו).

3. אלו דברים אינם חייבים בשריפה?

עד כה ראינו שלרוב הדעות חיוב השריפה שייך גם כאשר לא ניתן ליהנות מכך. כעת נותר לברר האם חיוב זה חל על כל סוגי הפירות, או שמא יש כאלו שלא חייבים לשורפם? תשובה לשאלה זו ניתן ללמוד מן המשנה במסכת תמורה (ז,ה):

ואלו הן הנשרפים: חמץ בפסח ישרף, ותרומה טמאה, והערלה, וכלאי הכרם. את שדרכו לישרף ישרף, ואת שדרכו ליקבר יקבר...

את סיומה של המשנה, ממנה משמע שישנם דברים ש'דרכם להקבר', מבארת הגמרא (תמורה לד,א):

הא כיצד? אוכלין בשרפה, משקין בקבורה.²⁸

לדברי הגמרא התנאים לא פטרו כל דבר שלא נח לשורפו או שלא רגילים בכך, אלא רק משקין שלא ניתן לשורפם כלל,²⁹ אך כל פרי מוצק חיובו בשריפה.³⁰

כך גם מוכח מתוספתא מקבילה (ע"ז ד,ג) העוסקת באופן הכילוי של מוצרי עבודה זרה, וכותבת: "פירות - את שדרכו לישרף ישרף, לישרף ישרף", משמע שדרכם של פירות בשריפה.³¹

28. גרסה זו כנראה לא היתה מונחת לפני חלק מן הראשונים, ולכן רבים ציטטו זאת בשמו של רש"י שכתב כך בביאורו למשנה (תמורה לג,ב).

29. עיין בשו"ת בנין-ציון (ח"א סי' קא) שכתב שלסוברים שישנה חובה לשרוף תרומה, ולא רק כדי שלא יבואו לידי תקלה - יש לפרש שגם משקין יש לשרוף באש גדולה, ודברי המשנה לא נאמרו אלא לגבי ערלה וכלאי הכרם.

30. כך כתב בפשטות התשב"ץ (סי' שסח) "הראוי לישרף... לישרף - כמו פירות, ליקבר - כמו משקין של פירות", ובלשון זו הועתק גם בשו"ת מהר"ם מרוטנבורג (סי' תקלח). וכן הבין גם בנו של התפארת-ישראל (כלאים ה, בועז ג), וכן כתבו בפשטות ר' חיים ברלין (נשמת-חיים י"ד קצ), בספר עבודת-זוד (סוכה שנא), והנצי"ב בפירוש מרומי שדה (כלאים ה, ז). ועיין עוד בגפי-אש לרבי אברהם שטרן (דיין בקהילת נהיזל, תרפד, על המשנה כלאים ה,ה) שהבין שזו מחלוקת בין הבבלי לירושלמי.

כך גם נראה מכך שסייגו המפרשים (רש"י, רמב"ם, רע"ב ועוד) את דברי המשנה "הראוי ליקבר יקבר" לערלה וכלאי הכרם בלבד. והסביר בשיטה-מקובצת (תמורה לד,א ס"ק ו) שאין תרומה שמצותה בקבורה, משום שהמשקין החייבים בתרומה הם יין ושמן, ולהם אופני כילוי אחרים (וכן הסבירו במלא-הרועים, ברש"ש, ובתפארת-ישראל על המשנה שם). משמע שלכל הראשונים הללו דברי המשנה אינם יכולים לחול על פירות תרומה רגילים משום שהם טעונים שריפה ולא קבורה.

31. וכן אנו מוצאים במפרשי התוספתא שם (חסדי-זוד, והמהרש"ם בפירושו מנחת-יצחק) שכתבו בפשטות שפירות ראויים לשריפה.

לעומת זאת בירושלמי (כלאים ה,ו) הובאה משנה זו על מנת להסביר מדוע אין מצוה לשרוף תבואה ירוקה של כלאים:

מהו הדא דתנינן: אם עשבים יופך, אם אביב ינפץ, ואם הביאה דגן תדלק? כההיא דתנינן תמן: "הערלה וכלאי הכרם את שדרכו לשרף ישרף, את שדרכו ליקבר יקבר".³²

מפרשי הירושלמי (ר"ש סירלאו, הר"א פולדא, והפני-משה) והמשנה (הר"ש והתוספות-יו"ט כלאים ה,ז) ביארו שכאשר התבואה בשלבי גידוליה הראשונים ('עשבים' או 'אביב') היא עדיין לחה וירוקה, ואין דרכה להישרף ולכן יש לקבורה במקום זאת.

מדבריהם יש שלמדו³³ כי הירושלמי חולק על הבבלי, ולשיטתו כל דבר לח שקשה לשרוף – אינו חייב שריפה, וכך יהיה הדין גם לענין פירות וירקות לחים ומצוותם בקבורה.³⁴

מאידך, הנצי"ב (מרומי שדה על המשנה כלאים ה, ז) כתב שפטור העשבים הירוקים משריפה זהו דין מיוחד השייך למשנה זו העוסקת בכלאים שנרעו בטעות, ולכן הקילו בהם. אך אין להקיש מכאן למקומות אחרים שבהם יש חיוב שריפה.

יש להעיר שאם אכן כוונת הירושלמי כאן לפטור כל דבר לח משריפה, ישנו קושי גדול מדוע הוזכר דין זה דווקא על הלכה זו המצויה בשוליו של פרק העוסק בענין שריפתם

32. דברי הירושלמי מבארים אמנם את דברי המשנה הפוסרת תבואה לחה משריפה, אך מן המשנה עצמה לא מוכרח להבין כך, וניתן לבארה גם באופן אחר, כך למשל בשו"ת הרדב"ז (ללשונות הרמב"ם ס"י רפט) הסביר שתבואה לחה אינה חייבת בקבורה משום שעדיין אינה ראויה לאכילה, וגם על ידי פיזור גרעיניה יימנעו מתקלה. ובתפארת-ישראל (כלאים ה, בועז ג) ביאר שעל אף שמן הדין שריפת דברים לחים מחויבת, ורק משקים פטרו חכמים משריפה - לענין שריפת כלאים הקלו יותר משום שחיוב שריפתם מדרבנן, ולכן לא חייבו זאת כאשר ישנו קושי לשרפם.

33. עיין למשל שו"ת גפי אש לרבי אברהם שטרן (דיין בקהילת נהיזל, תרפד, על המשנה כלאים ה, ה). (עיין גם בארץ חמדה, כלאים, עמ' נ שכך משמע מלשוננו, שם הוא מוסיף שאף אין צורך להמתין שיתייבש ויהיה ראוי לשריפה).

34. לעומתם לשונו של הרא"ש (בפירושו למשנה שם) היא "דתנן תמן הערלה וכלאי הכרם את שדרכן לשרוף ישרוף את שדרכן לקבור יקבור, והכא נמי את שדרכו להפך יהפך ואת שדרכו לנפץ ינפץ", ייתכן שהוא מבין שמן הירושלמי נלמד שרק דברים שרגילים לכלותם באופן אחר - כגון אלו שדרכו להפכם או לנפצם - כילוים כך, אך כל דבר שאין לו דרך כילוי מוגדרת - דרכו בשריפה. יש להעיר שדבריו של הרא"ש קרובים בדרך כלל לדברי הר"ש, וגם הר"ש העתיק בסיום דבריו כלשון הרא"ש אך קודם לכן כתב בפירוש "לפי שהעשבים לחים ואין דרכן לשריפה אלא בקבורה", ונראה אם כן שאין כוונתו אלא לפוטרה מחמת לחותה, וצ"ע האם כך גם כוונתו של הרא"ש על אף שלא העתיק משפט זה.

של כלאי הכרם, כאשר מפשט שאר ההלכות בפרק זה נראה שגם הענבים עצמם³⁵ או הירקות הגדלים בכרם³⁶ חייבים בשריפה, על אף שהם לחים.

למעשה פסק הרמב"ם (מאכלות אסורות טז, כז) כשיטתו של הבבלי:

הערלה וכלאי הכרם: דין הפירות שלהן שישרפו. והמשקין שלהן יקברו, מפני שאי אפשר לשרוף המשקין.³⁷

לפי דבריו להלכה ישנה חובה לשרוף גם פירות לחים³⁸, וכך כתבו בפשטות גם התשב"ץ (שסח) והמהר"ם מרוטנבורג (תקלח).³⁹

35. כך כתב בפשטות בתפא"י (כלאים, יכין ה, ז), שחיוב השריפה חל גם על הענבים. וכן ברמב"ם מאכלות אסורות (טז, כז) "כלאי הכרם - דין הפירות שלהם שישרפו".

36. במשנה (כלאים ה, ד) "הנוטע ירק בכרם או מקיים, הרי זה מקדש", התוספות-יום-טוב (שם) ביאר שהכוונה שישרפו שניהם. וכן פסק גם הרמב"ם (כלאים ה, ז). ומצאתי בקובץ גפי-אש לרבי אברהם שטרן (דיין בקהילת נהייזל, תרפד, על המשנה כלאים ה, ה) שהתקשה כיצד ניתן לומר לפי הירושלמי הנ"ל שדין ירקות בשריפה.

37. מאידך הרמב"ם (כלאים ה, ז), והשו"ע (יו"ד רצו, ג) פסקו בפשטות את דברי הירושלמי שאת התבואה הלחה מספיק לנפץ ואין חובה לשורפה, ניתן להבין שפירשו כרדב"ז או התפארת-ישראל (המובאים לעיל בהערה 32), או כדברי הרא"ש (לעיל הערה 33).

38. האחרונים עמדו על הקושי שגרם לרבים להמנע משריפה זו, אך התרעו שהמצוה היא לשורפה. בשו"ת מהר"י שטייף (סי' רעו) כתב שהעושים כן מבטלים מצות שריפה, אך לפחות יעטפו ויקברו כדי שלא יגיעו לדין תקלה. ובמנחת-יצחק (ח"ד, יג) כתב שבמקום שאי אפשר לשרוף יש להפריש פחות מכזית ולסמוך על רבו של מהר"י אסאד שהסתפק אם יש חיוב שריפה בפחות מכזית.

בחזון-איש (דמאי טו, א) כתב ש"אנו נוהגים להקל בקבורה, מפני שטורח עלינו שריפתם" (צ"ע, וכי הטורח מבטל את המצוה? ואף החזו"א עצמו בהנחיות שפרסם בבני-ברק כתב לשרוף), וכן היקל הר"מ אליהו (בקובץ התורה-והארץ ח"ה עמ' 63), ובחזו"ע תרומות עמ' רכז. אך כל הפוסקים הנ"ל (מלבד הר"מ אליהו) הסכימו שמן הדין ודאי יש לשורפה.

39. כך גם נראה שהבינו התוספות (סוכה לה, א ד"ה לפי) והריטב"א (שם לד, ד"ה של ערלה) שהתקשו מדוע לא כתבה הגמרא שהסיבה שאין יוצאים באתרוג של תרומה טמאה ידי חובה משום שהוא מיועד לשריפה? מקושייתם מוכח שהבינו שאף שאין דרכו של אתרוג טרי להשרף בקלות - יש לשורפו.

כך ניתן ללמוד גם מדיוני האחרונים בענין האכלת התרומה לבהמה, שלא חילקו בין פירות יבשים ללחים, וכן מדברי הטור והרמ"א (יו"ד שלא, יט) שהורו להכשיר ולטמא את הפירות כדי שיהיה ניתן לשורפם, ואם היו סוברים שרק גידולים יבשים חייבים בשריפה היה עליהם לציין שרק גידולים כאלו יש לטמא קודם ההפרשה, ולא להורות בפשטות הלכה שאינה שייכת לרובם המוחלט של הפירות. וכן כתב בפשטות באגרות-משה (יו"ד ח"ג קכט), ובהלכות שפורסמו בבני-ברק בשם החזו"א.

מאיך, בהגהות בכתב יד שהוסיף החכמת אדם על ספרו⁴⁰ כתב:

והתבואה - יסיק תחת תבשילו. ודבר שאין ראוי להדלקה ולזילוף, כגון שאר משקין, או פירות, ישליך לים, או קוברן.

4. נתינת התרומה לבהמות

עפ"י האמור, לדעת פוסקים רבים להלכה נפסק שלא כדעה המתירה לכלות את התרומה בכל דרך, אלא המצוה לכלותה בשריפה בדווקא, ולכן נתינת תרומה טמאה לבהמה אסורה משום שבכך מבטלים את מצות השריפה.

כאשר ישנה כמות גדולה של תרומה, שאי נתינתה לבהמה גורמת להפסד גדול - התירו הגרא"י קוק (משפט-כהן ס"י לח)⁴¹ והרא"י הרצוג (כרם-ציון, תרומות, עמ' קח) להקל כשיטת רש"י שגם נתינת התרומה לבהמה מותרת.⁴²

הרש"ז אוירבך (מעדני-ארץ, תרומות ב, טו, ד) הוסיף שכיום שאין לנו כהן שיכול לאכול את הפירות, ייתכן שכל הפירות מוגדרים כמאכל בהמה שאין חיוב השריפה חל עליו.⁴³

על אף שפתרון זה הותר רק במקום צורך גדול, ולכתחילה יש לשרוף את התרומות, למעשה במגזר הציבורי ישנו קושי גדול בשריפת כמות גדולה כל כך של פירות, ובפועל מרבית התרומות נשארות במכולות נפרדות על מנת שירקיבו לפני השלכתם לאשפה. מלבד ביטול מצות השריפה שבכך, בזמן זה ישנם אנשים שנוטלים מן התרומה, ואף לעיתים היא משווקת באמצעות השוק השחור לבתי עסק במחיר מועט.

בשוק הסיטונאי בצריפין, הגדול בארץ, הוקמה מערכת מסודרת לשינוע וחלוקה של התרומות לגופים שונים המגדלים בעלי חיים וכהן שותף בבעלותם (כגון גן חיות התנכ"י, הספארי, חי כיף, מחמצות לבעלי רפתות, עמותות לגידול עטלפים ועוד), במסגרת מערכת זו נמצאים פתרונות לכ-90 אחוז מן הפירות, נראה שיש לאמץ מודל זה באופן

40. פורסמו בירחון מוריה, גליון קמב, עמ' מז.

41. בהסכמות-הרא"י (שם) לשונו "ואולי מי שנוהג להקל יש לו על מי לסמוך, אך לא להורות הלכה רווחת להיתר".

42. הרב הרצוג היקל רק בצירוף לכך שבימינו חיוב התרומות מדרבנן.

43. הרש"ז אוירבך (מעדני-ארץ, תרומות ב, טו, ד) סובר שמצות השריפה אינה חלה אלא על מאכל אדם שנטמא, אך מאכלים שהיו מיועדים מעיקרם לאכילת בהמה - אינם חייבים בשריפה. אך החזון איש (מעשרות ז, יג) חולק על עיקר דבריו וסובר שגם תרומה טמאה המיועדת לאכילת בהמה חייבת בשריפה.

ממלכתי גם בשווקים ובבתי האריזה הקטנים יותר, ולהקים מערכת ממלכתית שתטפל בתרומות בצורה מסודרת ותעביר אותם לבעלי צאן ובקר (בשותפות כהן) ששייבו טובה לציבור באמצעות הוזלת מחירים, או תרומת מוצריהם למעוטי יכולת.

ג. סיכום

באופן חיוב שמירת התרומה ישנה חלוקה בין תרומה טהורה לטמאה:

מצות תרומה טהורה בזמן הזה - בקבורה. כיום שרוב האשפה מוטמנת בקרקע ניתן לקיים זאת על ידי עטיפת התרומה היטב והשלכתה לאשפה.

מצות תרומה טמאה בשריפה - יש שפטרו פירות לחים של תרומה טמאה משריפה. וכן הכריעו חלק מן הראשונים והאחרונים (הרדב"ז, אתון-דאורייתא, צפנת-פענח והחכמת אדם).

מאיך דעת רוב הראשונים (רמב"ם, תוספות, ריטב"א, תשב"ץ, מהר"ם לובלין ושיטה-מקובצת) שחיוב השריפה חל גם על פירות לחים, יש מן האחרונים שכתבו כך בפירוש (תפארת-ישראל, רש"ש, מלא-הרועים), ומדיוניהם של רבים אחרים שלא חילקו בין סוגי הפירות ניתן ללמוד שגם דעתם כך.

באופן מעשי - לצרכנים פרטיים ניתן להורות על חלוקה בין פירות טהורים שלא נרטבו במהלך אריזתם, ובין משקים או פירות שנרטבו - שנחשבים לטמאים, ובהם על הצרכנים הפרטיים לכתחילה להתאמץ ולקיים את מצות השריפה.

בנהלי כשרות ציבוריים, קשה להורות על הנחיות שונות בין פירות שנרטבו לאלו שלא נרטבו, בנוסף ישנו קושי להורות על שריפתם של כמויות תרומה גדולות שכאלו.

משום כך נראה שבכדי להמנע ממצב שבו התרומות נשארות במכולות נפרדות על מנת שירקיבו לפני השלכתם לאשפה, דבר שעלול להוביל לתקלות רבות, יש לאמץ כפתרון מודל ממלכתי לחלוקת התרומה לארגוני בעלי חיים שונים, בבעלות כהנים, שעליו הסכימו הפוסקים בעת הצורך בין בתרומה טמאה ובין בטהורה.

מודל זה מיושם במידה זו או אחרת במרלוגים ובשוק הסיטונאי בצרפין, ויש להטמיע אותו גם בשווקים ובבתי האריזה הקטנים יותר.